

“*Extra Ecclesiam nulla salus*”

Πρωτοπρ. Μιχαήλ Βοσκοῦ*

Ἡ φράση αὐτή, ἡ ὁποία πρωτοδιατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Ὁριγένη¹, ἀπαντᾷ συχνὰ στὰ ἔργα τοῦ Ἀγίου Κυπριανοῦ Καρθαγένης, ἐπὶ λέξει δὲ στὴν 73ῃ ἐπιστολῇ του². Ἐκφράζεται μὲ αὐτὴν ἡ ἐνότητα Ἐκκλησιολογίας καὶ Σωτηριολογίας, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν περὶ Ἐκκλησίας πατερικὴ διδασκαλία. Δηλώνεται μὲ σαφήνεια τὸ γεγονὸς ὅτι σωτηρία εἶναι αὐτὴ τούτῃ ἡ Ἐκκλησία καὶ Ἐκκλησία εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς τῆς σωτηρίας³. Χωρὶς τὸ ἀπολυτρωτικὸ ἔργο τοῦ

* Ὁ πρωτοπρ. Μιχαήλ Βοσκὸς εἶναι θεολόγος μὲ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὸ Παν-επιστήμιο τοῦ Μονάχου καὶ ἐφημέριος τοῦ Ἱ. Ν. Ἀπ. Ἀνδρέου Λεμεσοῦ.

1. “*Extra Ecclesiam nemo salvatur*” (Ὁριγένους, Ὁμιλ. εἰς Ἰησοῦν Ναυῆ 3, 5, PG 12, 841B).

2. “*Salus extra Ecclesiam non est*” (Κυπριανοῦ, Ἐπιστ. 73, 21, CSEL 3, 2, 795). Πρὸβλ. Ἐπιστ. 4, 4 (CSEL 3, 2, 476-477), 52, 1 (CSEL 3, 2, 617), 55, 24 (CSEL 3, 2, 642-643) καὶ 74, 7 (CSEL 3, 2, 804-805): “*ut habere quis possit Deum patrem, habeat ante ecclesiam matrem*”, καθὼς ἐπίσης *De unitate Ecclesiae* VI (PL 4, 503A). Περὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ὑπάρχει πληθώρα βιβλιογραφίας. Ἀναφέρουμε ἐδῶ ἐνδεικτικῶς τὰ σημαντικώτερα μόνον σχετικὰ ἔργα: C. Romeis, *Das Heil der Christen außerhalb der wahren Kirche nach der Lehre des hl. Augustin*, Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, Paderborn 1908· L. Capéran, *Le problème du salut des infideles* I, Grand Seminaire, Toulouse 1934· Y. Congar, *Ausser der Kirche kein Heil. Wahrheit und Dimensionen des Heils*, Hans Driewer Verlag, Essen 1961· J. Korbacher, *Ausserhalb der Kirche kein Heil? Eine dogmengeschichtliche. Untersuchung über Kirche und Kirchenzugehörigkeit bei Johannes Chrysostomus*, Max Hueber, München 1963· Fr. Sullivan, *Salvation Outside the Church? Tracing the History of the Catholic Response*, Geoffrey Chapman, London 1992.

3. «Ὡς γὰρ τὸ θέλημα αὐτοῦ [τοῦ Θεοῦ] ἔργον ἐστὶ, καὶ τοῦτο κόσμος ὀνομάζεται· οὕτω καὶ τὸ βούλημα αὐτοῦ ἀνθρώπων ἐστὶ σωτηρία καὶ τοῦτο Ἐκκλησία κέκληται» (Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς* I 6, PG 8, 281B). Πρὸβλ. Γ. Φλορόφσκυ, *Ἀγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, μετάφρ. Δ. Τσάμης, [Ἔργα 1], ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 51: «Ὅλη ἡ κατηγορηματικὴ δύναμις καὶ τὸ σημεῖον τοῦ ἀφορισμοῦ αὐτοῦ κεῖται εἰς τὴν ταυτολογίαν του. Ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας δὲν ὑπάρχει σωτηρία, διότι σωτηρία εἶναι ἡ Ἐκκλησία, διότι σωτηρία εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τῆς ὁδοῦ

Χριστοῦ –καὶ Ἐκκλησία εἶναι ἡ διαρκὴς παρουσία τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ στὴν Ἱστορία τοῦ κόσμου– δὲν ὑπάρχει σωτηρία· «εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν»⁴. Ἡ Σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου καθιστᾷ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου δυνατὴ καὶ ἡ θέωση πραγματοποιεῖται στὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία εἶναι ὄντως ταμεῖον τῆς χάριτος καὶ κιβωτὸς σωτηρίας. Ἐκτὸς τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἡ σωτηρία εἶναι ἀδύνατη. Ἡ Ἐκκλησία ὡς φανέρωση τῆς Βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς σωτηρίας ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου, ἡ ὁδὸς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ σὲ κόσμο τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο εἶναι ἀπολύτως σαφές. Ὡστόσο, δὲν ἀνήκουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι στὴν ἀληθινὴ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, στὴν Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν. Ἐτσι τίθεται τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς δυνατότητος καὶ τοῦ τρόπου σωτηρίας τῶν μὴ ἀνηκόντων στὴν Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν, τῶν μὴ βεβαπτισμένων.

Τὸ περὶ τῆς σωτηρίας ἢ ἀπωλείας τῶν συγκεκριμένων ἀνθρώπων ἐρώτημα ἀφορᾷ τὴν τελικὴ κρίση τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπομένως κάθε δική μας τελεσίδικη ἀπάντησή του θὰ ἦταν παντελῶς λανθασμένη καὶ ἀδικαιολόγητη. Μποροῦμε νὰ κάνουμε λόγο γιὰ τὴν ἀποκεκαλυμμένη ὁδὸ σωτηρίας καὶ τὰ ὅριά της, ἀλλὰ δὲν μποροῦμε καὶ δὲν ἐπιτρέπεται μὲ βάση τὰ δεδομένα τῆς πίστεως καὶ τῆς ζωῆς τῆς ἀληθοῦς Ἐκκλησίας νὰ προκαταλάβουμε τὴν ἐσχατολογικὴ κρίση τοῦ Θεοῦ, θέτοντας τοιοῦτοτρόπως ὅρια στὴν ἀγάπη, τὴν εὐσπλαχνία καὶ τὴν ἐπιείκεια τοῦ παναγάθου Θεοῦ. Ἡ θέση αὐτὴ τοῦ ἱεροῦ Κυπριανοῦ λοιπὸν εἶναι ἀπολύτως ὀρθὴ καὶ ἐπιβεβλημένη, γιατί ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ θὰ τὴν ἀμφισβητήσουμε ἀντιμετωπίζουμε τὸν κίνδυνο τοῦ σχετικισμοῦ· ὀφείλουμε ὅμως νὰ τὴν κατανοήσουμε σωστά. Ἡ πρόταση αὐτὴ δὲν ἀποκλείει δι' ἀφορισμοῦ τὴ σωτηρία τῶν εὐρισκομένων ἐκτὸς τῶν κανονικῶν ὁρίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, πολλῶ μᾶλλον γιατί τότε θὰ ἐρχόταν σὲ σύγκρουση μὲ τὴν βούληση τοῦ Θεοῦ, «ὅς πάντας

εἰς τὸν πιστεύοντα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀποκάλυψις αὐτὴ εὐρίσκεται μόνον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Εἰς αὐτὴν, ὅπως εἰς τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸν θεανθρώπινον ὁργανισμόν της, συνεχῶς πραγματοποιεῖται τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως, τὸ μυστήριον τῶν “δύο φύσεων”, ἄχωρίστως ἡνωμένων. Ἡ πληρότης τῆς ἀποκαλύψεως ὑπάρχει εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Λόγου, δηλαδὴ ἡ ἀποκάλυψις ὄχι μόνον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου».

4. Γαλ. 2, 21.

ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν»⁵. Τὸ θέμα τῆς σωτηρίας εἶναι θέμα, τὸ ὁποῖο ἀνήκει ἀπόλυτα στὴν δικαιοδοσία τοῦ πολυευσπλάχνου Θεοῦ. Ἐμεῖς δὲν ἔχουμε κανένα δικαίωμα νὰ ἀποφαινόμαστε γιὰ τὸ ποῖος θὰ σωθεῖ καὶ ποῖος ὄχι, γιατί σὲ τέτοια περίπτωση θὰ ἦταν ὡς ἐὰν νὰ διεκδικούσαμε γιὰ τὸν ἑαυτό μας τὸν ρόλο τοῦ Θεοῦ ὡς κριτοῦ. Ἡ συγκεκριμένη πρόταση μᾶς λέγει μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια τὰ ἑξῆς: α) ὅτι ἡ ἀληθινὴ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ μόνος χώρος, ὅπου ὄντως ὑπάρχει ἡ δυνατότητα καὶ τὰ μέσα τῆς σωτηρίας, ὅπου ἡ σωτηρία εἶναι δυνάμει πραγματικότητα γιὰ κάθε πιστό, γιατί ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς τὸ Σῶμα Χριστοῦ ἀποτελεῖ τὸν κατ' ἐξοχὴν χώρο κοινωνίας τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ β) ὅτι ὁ ὀρθόδοξος χριστιανὸς δὲν μπορεῖ νὰ σωθεῖ ἐκτὸς τῆς ζωῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ συνειδητὴ ἄρνηση τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξο χριστιανὸ ἀποτελεῖ αὐτόχρημα καὶ συνειδητὴ ἄρνηση τῆς δυνατότητος σωτηρίας, τὴν ὁποία τοῦ προσφέρει ἡ Ἐκκλησία.

Ἡ φράση “*extra Ecclesiam nulla salus*” σημαίνει ὅτι κανένας ἄλλος ἱστορικὸς ὀργανισμὸς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία δὲν κατέχει ἀπευθείας τὰ μέσα τῆς σωτηρίας⁶. «σημαίνει [...] ὅτι ὁ τακτικὸς καὶ διατεταγμένος φορεὺς τῶν τῆς σωτηρίας ὅρων εἶναι ἡ Ἐκκλησία»⁷. Δὲν ἔχει ἐπομένως ἀφοριστικό, ἀλλὰ παιδαγωγικὸ χαρακτήρα⁸. Δηλοῖ ποία εἶναι ἡ ἀληθὴς

5. Α' Τιμ. 2, 4.

6. «Ἡ ρῆση *extra ecclesiam nulla salus* δὲν πρέπει νὰ παρερμηνευθεῖ. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο, τὸ ὁποῖο διατυπώθηκε σωστὰ γιὰ ν' ἀποκρουστοῦν οἱ αἰρετικοὶ καὶ νὰ μὴ σχιστεῖ ἡ Ἐκκλησία, δὲν ἀποκλείει τὴν κυβέρνησιν ὅλης τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸν τριαδικὸ Θεό. Ὡστόσο, σύμφωνα μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦτο, κανένας ἄλλος ἱστορικὸς ὀργανισμὸς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, δὲν μπορεῖ νὰ ἐγγυηθεῖ ὅτι κατέχει ἀπευθείας τὰ μέσα τῆς σωτηρίας» (Ν. Ματσούκας, *Ὁρθοδοξία καὶ αἵρεση στοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς τοῦ Δ', Ε', Στ' αἰώνα*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη ³1992, σσ. 300-301). Πρβλ. Ν. Ματσούκας, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'· Ἐκθεσὴ τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεσιν μὲ τὴ δυτικὴ Χριστιανοσύνη*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη ³1988, σ. 425 κ.έ.

7. Χρ. Ἀνδρουτσος, *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθήναι ³1956, σ. 267. Πρβλ. Χρ. Ἀνδρουτσος, *Συμβολικὴ ἐξ ἐπόψεως ὀρθόδοξου*, ἐκδ. Βασ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη ³1963, σ. 81.

8. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὰ ἔργα τοῦ ἱεροῦ Κυπριανοῦ ἔχει πρῶτιστα ἀντιαιρετικὸ καὶ ἀντισισματικὸ χαρακτήρα. Ἀπευθύνεται ὄχι στοὺς μὴ χριστιανούς, ἀλλὰ στοὺς χριστιανούς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀπεκόπησαν ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητά τῆς

ὁδὸς τῆς σωτηρίας καὶ ὅχι ποῖοι σώζονται καὶ ποῖοι ὅχι. Δηλοῖ ὅτι ἐκτὸς τῆς πίστεως καὶ τῆς ζωῆς τῆς ἀληθοῦς Ἐκκλησίας καμμία ἄλλη ἀσφαλὴς ὁδὸς σωτηρίας δὲν ὑπάρχει. Κανένας ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλείσει τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ ἐνεργεῖ καὶ μὲ τρόπους ἀγνώστους σὲ μᾶς γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ καταστήσει τοὺς ἀνθρώπους μετόχους τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν οἱ πρὸς τοῦτο προϋποθέσεις, ὅπως ἐνήργησε μὲ ἰδιαίτερο τρόπο καὶ γιὰ τὴν σωτηρία ὧσων ἔζησαν πρὶν ἀπὸ τὴν ἔλευση τοῦ Χριστοῦ⁹. Κάτι τέτοιο θὰ σήμαινε ἀναίρεση τοῦ δόγματος περὶ τῆς ἐλευθερίας, τῆς παντοδυναμίας καὶ τῆς παναγαθότητος τοῦ Θεοῦ¹⁰, καθὼς ἐπίσης καὶ τῆς παγκοσμιότητος τῆς

πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης, μὲ σκοπὸ νὰ τοὺς καταστήσει σαφὲς ὅτι ἐγκατέλειψαν τὴν ἀσφαλὴ ὁδὸ σωτηρίας. Γιὰ τὸν ἱερὸ Κυπριανό, ὅπως ἐπίσης καὶ γιὰ τὸν Ἁγ. Ἰγνάτιο Ἀντιοχείας (Σμυρν. 6, 2, ΒΕΠΕΣ 2, 281) καὶ γιὰ τὸν Ἁγ. Εἰρηναῖο Λουγδούνου (Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως Δ' XXXIII 7, PG 7, 1076AB), τὰ σχίσματα καὶ οἱ αἱρέσεις ἀποτελοῦν πρῶτιστα ἀμάρτημα κατὰ τῆς ἀρετῆς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς φιλανθρωπίας καὶ ἐκείνοι, οἱ ὅποιοι προσχωροῦν σὲ τέτοιες ὁμάδες, ἔχουν βαριά εὐθύνη γιὰ τὴν πράξη τους. Βλ. σχετικῶς Fr. Sullivan, *Salvation Outside the Church?*, σ. 20 κ.έ.

9. Βλ. σχετικῶς Χρ. Ἀνδρουτσος, *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, ὁ.π., σ. 269, ὑποσ. 2· Χρ. Ἀνδρουτσος, *Συμβολικὴ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου*, ὁ.π., σσ. 81-82· Ἰω. Καρμίρης, *Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία*, Ἀθῆναι 1973, σ. 195 κ.έ.· Ἰω. Καρμίρης, «Ὁ καθολικὸς χαρακτὴρ τῆς σωτηρίας», *Ἐκκλησία* 56, 15-16 (1979), σσ. 324-327· Ἰω. Καρμίρης, «Τὸ πρόβλημα τῆς σωτηρίας ἐν ταῖς θρησκειαῖς», *Ἐκκλησία* 58, 23 (1981), σ. 503· Ν. Ματσούκας, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*, ὁ.π., σ. 427. Ἐπιφυλακτικὸς ἐπ' αὐτοῦ παρουσιάζεται ὁ Παναγιώτης Τρεμπέλας, ὅχι ὅμως γιὰ τὴν θεωρεῖ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἐσφαλμένη, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε «σαφεῖς καὶ κατηγορηματικὰς βεβαιώσεις καὶ πληροφορίας ἐκ τῶν πηγῶν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως», οὔτε ὑπάρχει σχετικὴ ἐπίσημη ἐκκλησιαστικὴ ἀπόφαση. Ἐξ ἄλλου, ὅπως ὁ ἴδιος τονίζει μὲ ἔμφαση, οὐδεὶς γνωρίζει πῶς ὁ Θεὸς θὰ διαθέσει τὰ ἑλέη του (Π. Τρεμπέλας, *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. 2, ἐκδ. Ἀδελφότης Θεολόγων «ὁ Σωτήρ», Ἀθῆναι 1979, σσ. 346-347).

10. «Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν ἄλλο μέσο ἢ ἄλλη ὁδὸ γιὰ τὴν προσπέλαση τῆς σωτηρίας· τὸ ἴδιο ὅμως θὰ ἴταν αἵρεση βαριά ἂν ἴσχυε καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Θεό, τὸν δοτῆρα τῆς ὑπαρξῆς, τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἰδίας τῆς σωτηρίας» (Ν. Ματσούκας, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*, σσ. 426-427). Ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία στὸ παρελθὸν ὑπερτόνισε τὸν ἀφοριστικὸ χαρακτῆρα αὐτῆς τῆς προτάσεως, ἀνάγοντας μάλιστα σὲ δόγμα πίστεως τὴν καταδίκη τῶν μὴ ρωμαιοκαθολικῶν (Σύνοδος Φλωρεντίας, 1442), ἔφθασε στὶς ἡμέρες μας μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀφορίσει τὸν ἱησοῦτη κληρικὸ Feeney, γιὰ τὴν ὑπεστήριξε μὲ ἔμμονή ὅτι κανένας μὴ ρωμαιοκαθολικὸς δὲν μπορεῖ νὰ σωθεῖ (Fr. A. Sullivan, *Salvation Outside the Church?*, ὁ.π., σ. 3 κ.έ.). Πρβλ. *Ρωμ.* 11, 33-36: «Ὡ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα

ἐν Χριστῷ σωτηρίας¹¹. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐμμένουν στοῦ ἀξίωμα “*extra Ecclesiam nulla salus*” καὶ δὲν συζητοῦν γιὰ τρόπους καὶ μέσα σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων ἐκτὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁδοῦ¹². Ὅμως, μὲ αὐτὸ ἥκιστα προσπαθοῦν νὰ προκαταλάβουν τὴν κρίση τοῦ Θεοῦ στὰ Ἔσχατα, πολὺ περισσότερο γιὰ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν ἐγνώρισαν καθόλου τὸ χριστιανικὸ μῆνυμα ἢ γιὰ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι βρέθηκαν ἐκτὸς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας γιὰ λόγους ποὺ δὲν βαρύνουν μόνον τοὺς ἰδίους. Ἐνώπιον τῆς φοβερῆς κρίσεως τοῦ Θεοῦ καμμία βεβαιότητα δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ: οὔτε βεβαιότητα σωτηρίας οὔτε βεβαιότητα ἀπωλείας. Ἐλάχιστοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι, θὰ ἔλεγε κανεῖς, κρίθηκαν ἐσχατολογικῶς ἤδη ἀπὸ αὐτὴν τὴ ζωὴ. Καὶ αὐτοὶ εἶναι οἱ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας μας. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀναμένουν τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ¹³. Ἡ συζήτηση ἐπομένως περὶ ἄλλων ὁδῶν σωτηρίας εἶναι ἀδύνατη. Δὲν ἔχουμε τὴν πολυτέλεια νὰ ἀναζητοῦμε στὴ θεολογική μας σκέψη δρόμους σωτηρίας ἐκτὸς τῆς πίστεως στὸν Χριστὸ καὶ ἐκτὸς τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ὑφίστανται παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὁδὸ τῆς σωτηρίας. Τοῦτο ὅμως σὲ καμμία περίπτωση δὲν δηλοῖ βεβαιότητα ἀπωλείας ὅλων ὅσοι δὲν ἀκολούθησαν αὐτὴν τὴν ὁδὸ. Ἡ Ἐκκλησία κρίνει, ὅπου τοῦτο ἐπιβάλλεται γιὰ τὴν σωτηρία τῶν πιστῶν, μόνο ἐντὸς τῶν δικῶν τῆς ὁρίων, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πίστεως καὶ τῆς ζωῆς τῆς, ἀφήνοντας κάθε κρίση περὶ τῶν ἐκτὸς τῶν δικῶν τῆς κανονικῶν ὁρίων στοῦ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, συμφώνως πρὸς τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε; τοὺς δὲ ἔξω ὁ Θεὸς κρίνει»¹⁴. Δὲν πρέπει νὰ

τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ; τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου; ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ; ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ δι’ αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα».

11. Βλ. Ἰω. Καρμίρης, «Ὁ καθολικὸς χαρακτήρ τῆς σωτηρίας», ὁ.π., σ. 324 κ.έ.

12. J. Korbacher, *Ausserhalb der Kirche kein Heil?*, ὁ.π., σ. 214.

13. «Εἶναι εἰσέτι ἄγνωστον τί θὰ συμβῇ, ὅταν τελικῶς ἐγκαταλείψωμεν τὸ ὕλικόν καὶ πρόσκαιρον τοῦτο σῶμα» [Ἀρχιμ. Σωφρόνιος Σαχάρωφ, *Περὶ Προσευχῆς*, ἐκδ. Ἱερὰ Μονὴ Ἀγίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 1993, σ. 110].

14. Α’ Κορ. 5, 12-13. Εἶναι χαρακτηριστικὲς οἱ ἐξῆς φράσεις τοῦ Α. Khomiakoff: “she acts and knows only within her own limits; and (according to the words of Paul the Apostle...) does not judge the rest of mankind, and only looks upon those as excluded, that is to say, not belonging to her, who exclude themselves. The rest of mankind, whether alien from the Church, or united to her by ties which God hat not willed to

λησμονοῦμε ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ πνοὴ τοῦ Θεοῦ, κατὰ ταῦτα δὲ καὶ ἡ μυστικὴ παρουσία τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν δημιουργία, πνέει σὲ ὅλη τὴν κτίση, σὲ ὅλη τὴ δημιουργία. Ὁ κόσμος ὑπάρχει γιατί ὁ Θεὸς τὸν συγκροτεῖ καὶ τὸν συγκρατεῖ καὶ προορισμός του εἶναι νὰ καταστεῖ κόσμος τοῦ Θεοῦ, νὰ μεταμορφωθεῖ σὲ Ἐκκλησία. Μακριὰ ἀπὸ κάθε ἔννοια πανεκκλησιαστικισμοῦ, ποὺ θὰ σήμαινε ἄρνηση τῆς ἱστορικῆς παρουσίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας, ὀφείλουμε νὰ ἀναγνωρίσουμε αὐτὴν τὴν κοσμικὴ διάσταση τῆς Ἐκκλησίας¹⁵. Ὅλος ὁ κόσμος εἶναι χῶρος ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ καὶ

reveal to her, she leaves to the judgment of the great day. The Church on earth judges for herself only, according to the grace of the Spirit, and the freedom granted her through Christ, inviting also the rest of mankind to the unity and adoption of God in Christ; but upon those who do not hear her appeal she pronounces no sentence, knowing the command of her Saviour and Head, 'not to judge another man's servant' (Rom. xiv. 4)" [A. Khomiakoff, "Essay on the unity of the Church", στό: W. Birkbeck (ἐκδ.), *Russia and the English Church during the last fifty years*, τόμ. 1: Containing a correspondence between Mr. William Palmer, fellow of Magdalen College, Oxford, and M. Khomiakoff, in the years 1844-1854, Rivington, Percival & Co., London 1895 (ἐπανέκδ. 1969), σσ. 194-195]. 15. Πάνω σὲ αὐτὴν τὴ βάση τῆς κοσμικῆς διαστάσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς παγκοσμιότητος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας στηρίχθηκαν ἀρκετοὶ θεολόγοι γιὰ νὰ θεμελιώσουν ἐκκλησιολογικῶς τὴ δυνατότητα σωτηρίας τῶν μὴ χριστιανῶν. Ὁ Ἰωάννης Καρμίρης κάνει λόγο γιὰ διεύρυνση, τρόπον τινά, τῶν ὁρίων τῆς Ἐκκλησίας: «... ἡ κιβωτὸς τῆς σωτηρίας Ἐκκλησία διευρυνομένη περιπτύσσεται ὅλον τὸν κόσμον, ἐπεκτεινομένη μυστηριωδῶς καὶ πρὸς τοὺς μὴ χριστιανούς, οἱ ἐκ τῶν ὁποίων διακρινόμενοι ἐπὶ τῇ ἐν ἀγάπῃ ἐνεργουμένη πίστει αὐτῶν πρὸς τὸν Θεόν, γίνονται "ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ ἐγγύς" πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, συναπτόμενοι ἐσωτερικῶς καὶ πνευματικῶς καὶ ἀοράτως μετ' αὐτῆς καὶ γινόμενοι ἀόρατα οἰονεῖ μέλη αὐτῆς ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ. Οὕτως οὐ μόνον οἱ χριστιανοί, ἀλλὰ γίνονται καὶ οἱ μὴ χριστιανοί, "τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα καὶ συμμετόχα τῆς ἐπαγγελίας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ" (Εφ. 3, 6) διὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, εἰ καὶ ἀγνωεῖται ὁ τρόπος καθ' ὃν μεταδίδεται μυστικῶς καὶ ἀρρήτως καὶ εἰς τοὺς ἐκτὸς τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας πιστεύοντας ἡ σωτήριος χάρις ὑπὸ τοῦ Παναγίου Πνεύματος, τὸ ὅποιον "ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει" (Ἰωάν. γ' 8). Καθ' ὅσον ἀνεξερευνήτοι ὄντως εἶναι αἱ σωτήριοι βουλὰ καὶ μέθοδοι καὶ ὁδοί, δι' ὧν τὸ Πνεῦμα ἄγει εἰς τὴν σωτηρίαν τοὺς ἐπιδεκτικoὺς ταύτης θεοσεβεῖς» (Ἰω. Καρμίρης, «Ὁ καθολικὸς χαρακτήρ τῆς σωτηρίας», ὅ.π., σ. 324). Ὁ Νικόλαος Ματσούκας ἀναφέρει σχετικῶς ὅτι «ὅλα εἶναι δυνάμει Ἐκκλησία καὶ καλοῦνται γιὰ τὸν ἁγιασμό. Τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἱστορικῶς ὁργανισμοῦ μὲ τὸ βάθος καὶ τὴν ἐπιφάνεια πότε συστέλλονται (γιὰ λόγους ἄμυνας) καὶ πότε διαστέλλονται (ἡ κατὰ τὴν φύση τοῦ Χριστιανισμοῦ προέκταση σὲ οἰκουμενικὲς διαστάσεις)» (Ν. Ματσούκας, *Ὁρθοδοξία καὶ αἵρεση*, ὅ.π., σ. 300). Ὁ Νικόλαος Νησιώτης κάνει λόγο γιὰ μία ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ μετοχὴ ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος

συνδέεται τοιουτοτρόπως με την Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἀγωνίζεται νὰ τὸν προσλάβει καὶ νὰ τὸν μεταμορφώσει σὲ καινὴ κτίση. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι βρίσκονται ὑπὸ τὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ συνδέονται τοιουτοτρόπως με τὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία προσεύχεται γιὰ τὴν σωτηρία τους¹⁶. Μετὰ τὴν Πεντηκοστὴ βεβαίως, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα παραμένει καὶ ἐνεργεῖ στὴν ἐπὶ τῆς γῆς ἀληθινὴ Ἐκκλησία, καθιστώντας τοὺς πιστοὺς μετόχους τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ. Δυνατότητα πραγματικῆς μετοχῆς στὴν παρουσία καὶ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μέσα στὰ δεδομένα τοῦ παρόντος κόσμου ὑπάρχει μόνο στὴν ἀληθινὴ ἐπὶ τῆς γῆς Ἐκκλησία, στὴν πίστη καὶ τὴ ζωὴ της, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ ἀσφαλὴ ὁδὸ σωτηρίας. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἐγκλωβισμένο μέσα στὰ κανονικὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ εἶναι πανταχοῦ παρὸν καὶ πληροὶ τὰ πάντα¹⁷. Μποροῦμε ἐμεῖς ἀπὸ τὴ δική

στὴν Ἐκκλησία ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κοσμικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀναφέρεται σὲ διαφορετικοὺς βαθμοὺς μετοχῆς στὴν Ἐκκλησία („Die Zugehörigkeit zur Kirche nach orthodoxem Verständnis“, ὁ.π., σσ. 385-387). Ἀπὸ πλευρᾶς ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας ιδιαίτερη ἀναφορὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ στὴν ἀποψη τοῦ Karl Rahner περὶ ἀνωνύμων χριστιανῶν. Βλ. σχετικῶς Karl Rahner, „Die anonymen Christen“, στό: *Schriften zur Theologie*, τόμ. VI, Benziger Verlag, Einsiedeln – Zürich – Köln ²1968, σσ. 544-554 καὶ Karl Rahner, „Bemerkungen zum Problem des ‚anonymen Christen‘“, στό: *Schriften zur Theologie*, τόμ. X, Benziger Verlag, Einsiedeln – Zürich – Köln 1972, σσ. 531-546. Γιὰ τὸν σχετικὸ προβληματισμὸ ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων καὶ γιὰ τὴν ἐκκλησιολογικὴ ἢ μὴ θεμελίωση τῆς σωτηρίας τῶν μὴ χριστιανῶν βλ. Fr. Kantzenbach, „Die ekklesiologische Begründung des Heils der Nichtchristen. Problematische und verheißungsvolle Wege und Tendenzen in der neuesten römisch-katholischen Theologie“, *Oecumenica – Jahrbuch für ökumenische Forschung* 1967, σσ. 210-234.

16. «Πάντα μὲν οὖν τὰ ὄντα μετέχει προνοίας, ἐκ τῆς ὑπερουσίας καὶ παναίτιου θεότητος ἐκβλυζομένης· οὐ γὰρ ἂν ᾔην, εἰ μὴ τῆς τῶν ὄντων οὐσίας καὶ ἀρχῆς μετεilhφει» (Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ τῆς οὐρανόθεν ἱεραρχίας* Δ' I, PG 3, 177C).

17. «Μολονότι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα συγκροτεῖ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐνεργεῖ στὴν ζωὴ της, τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ δὲν περιορίζεται στὰ ὅριά της οὔτε καὶ εἶναι ἀποκλειστικὸ κτῆμα της. Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι πανταχοῦ παρὸν, γιὰτί “ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ’ οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει” (Ιω. 3, 8) [...]. Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐνεργεῖ μέσα σὲ ὅλη τὴν δημιουργία τοῦ Θεοῦ, ἔστω καὶ ἂν ὅλοι δὲν ἔχουν πλήρη συνειδητὴ τῆς πραγματικότητος αὐτῆς. Καθῆκον, λοιπόν, τῶν πιστῶν εἶναι νὰ ἀναγνωρίζουν τὴν παρουσία τοῦ Πνεύματος ἐκεῖ ὅπου διακρίνουν τοὺς καρπούς του» [«Ἐλθέ Πνεῦμα Ἅγιον· Ἀνακαίνισον πᾶσαν τὴν κτίσιν». Μία ὀρθόδοξη θεώρηση – Πόρισμα τοῦ Συνεδρίου Ὁρθόδοξων καὶ Ἀνατολικῶν Ὁρθόδοξων μὴ-Χαλκηδονίων Ἐκκλησιῶν: Ὁρθόδοξη Ἀκαδημία Κρήτης, 25 Νοεμβρίου – 4 Δεκεμβρίου 1989», στό: Γ. Λαϊμόπουλος (ἐπιμ.), *Ἐλθέ, Πνεῦμα Ἅγιον, Ἀνακαίνισον πᾶσαν τὴν κτίσιν*, ἐκδ.

μας σκοπιὰ νὰ ποῦμε ποῦ εἶναι βέβαιη ἡ παρουσία καὶ ἐπενέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ποῦ εὐρίσκεται ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀγιαστικὴ ὁδός. Δὲν μποροῦμε ὅμως σὲ καμμία περίπτωση νὰ ποῦμε ποῦ ἀπουσιάζει ἡ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ἐνέργεια τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Εἶναι ἀδύνατο γιὰ ἐμᾶς νὰ ἐξερευνήσουμε τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, γι' αὐτὸ καὶ κάθε ἀναζήτηση ὁδῶν σωτηρίας ἐκτὸς τῆς ἀποκεκαλυμμένης ἐκκλησιαστικῆς ὁδοῦ εἶναι ἀνεπίτρεπτη. Ὅσο ὅμως εἶναι τοῦτο ἀδύνατο, ἄλλο τόσο ἀδύνατο εἶναι νὰ ἀποκλείσουμε τὴν δυνατότητα τοῦ Θεοῦ νὰ ἐνεργεῖ ὅπως Αὐτὸς νομίζει, γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ παντοῦ – ἂν ὑπάρχει κόσμος, ὑπάρχει γιὰτὶ ὁ Θεὸς προνοεῖ γι' αὐτόν, γιὰτὶ ὁ Θεὸς τὸν κυβερνᾷ–, ἐνεργεῖ ὅμως κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς Ἐκκλησίας¹⁸. Τοῦτο δὲν δηλοῖ περιορισμὸ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ μέσα σὲ ὅρια ἀλλὰ φανερώνει ποῦ βρίσκεται ἡ δυνατότητα πραγματικῆς μετοχῆς στὸν Χριστό, ποῦ βρίσκεται ἡ ὁδός, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή. Ἐντὸς τῶν δογματικῶν καὶ κανονικῶν ὁρίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπάρχει ἡ πληρότητα τῆς χάριτος καὶ τῶν δωρεῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ πληρότητα τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, ἡ πληρότητα τῆς ἀληθείας, ἡ ἀληθὴς ἐνότητα καὶ καθολικότητα.

Μία λοιπὸν καὶ μοναδικὴ εἶναι ἡ ἀσφαλὴς ὁδὸς σωτηρίας: ἡ ὁδὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως καὶ ζωῆς, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ στὴ θέωση τοῦ

Τέρτιος, Κατερίνη 1991, σσ. 198-199].

18. Σχολιάζοντας τὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς *Μυσταγωγίας* τοῦ ἁγίου Μαξίμου, ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς ὁ π. Δημήτριος Στανιλοάε τὰ ἑξῆς: «ὁ ἅγιος Μάξιμος κάνει ἀκριβῆ παραλληλισμὸ ἀνάμεσα στὴν ἐνέργεια τῆς Ἐκκλησίας, ποῦ ἀφορᾷ στὰ μέλη της, καὶ στὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ μέσα στὸν κόσμο. Βέβαια καὶ μὲ τὴν Ἐκκλησία ἐπίσης ἀσκεῖται ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς Ἐκκλησίας πάνω στὰ μέλη της εἶναι μιὰ ἐνισχυμένη μορφή τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ μέσα στὸν κόσμο. Μ' αὐτὴν τὴν ἐνισχυμένη ἐνέργεια ὁ κόσμος γίνεται καλύτερος καὶ δραστηριοποιεῖται ὁλοένα. Ἡ Ἐκκλησία παραμένει πάντα εἰκόνα τοῦ θείου Ἀρχετύπου, γιὰτὶ παρουσιάζεται σὰν τὸ ὁρατὸ μέσο καὶ μ' αὐτὴν ἀσκεῖται ὁρατά, κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ ἀόρατη ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ [...] ὁ Χριστὸς δὲν κάνει γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἔργο διάφορο ἀπὸ τὸ ἔργο ποῦ ἐκτελεῖ ὁ Θεὸς γιὰ τὸν κόσμο, ἀλλὰ ἀκριβῶς τὸ τελειοποιεῖ, ξεκινώντας ἀπὸ ἕνα μικρὸ κύκλο ἀνθρώπων, μὲ τὴν πρόθεση νὰ ἐπεκτείνει αὐτὴ τὴν ἐνισχυμένη μορφή τοῦ ἔργου του ἐπάνω σ' ὅλη τὴ δημιουργία» (Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Μυσταγωγία*, μετὰφρ. Ἰγν. Σακαλῆς, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθῆναι 1989, σσ. 110-111, ὑποσημ. 17). Πρβλ. Π. Εὐδοκίμοφ, *Ἡ Ὁρθοδοξία*, ἐκδ. Βασ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 170: «Τὸ Πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ», ἀλλὰ κυρίως «ἀναπαύεται» πάνω στὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Ὑιοῦ, στὴν Ἐκκλησία».

άνθρώπου. Ἡ Ἐκκλησία καλεῖ ὅλους νὰ ἀκολουθήσουν αὐτὴν τὴν ὁδὸ τῆς θεώσεως. Γιὰ ὅσους ὅμως δὲν τὴν ἀκολουθοῦν –καὶ γιὰ τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι φέρουν οἱ ἴδιοι τὴν ἀποκλειστικὴ εὐθύνη, ἴσως μάλιστα οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοί, οἱ ὅποιοι μὲ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους συσκοτίζουν τὸ σωστικὸ μήνυμα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας, νὰ φέρουν πολὺ μεγαλύτερη εὐθύνη– δὲν κρίνει, ἀλλὰ ἀφήνει τὸ ὅλο θέμα στὴν εὐσπλαχνία τοῦ παναγάθου Θεοῦ. Ὅχι μόνο δὲν καταδικάζει τοὺς ἐκτὸς τῶν κανονικῶν τῆς ὁρίων, ἀλλὰ ἀντιθέτως προσεύχεται γιὰ τὴν ἐπιστροφή τους στὸν δρόμο τῆς ἀληθείας καὶ γιὰ τὴν σωτηρία τους. Ἡ ὅλη ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, κυρίως δὲ ἡ Λειτουργία τῆς καὶ ἡ καθόλου προσευχὴ τῆς ὑπηρετεῖ τὴν σωτηρία ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου, γιατί ὑπηρετεῖ τὴ μεταμόρφωσή του σὲ κόσμο τοῦ Θεοῦ, ὑπηρετεῖ τὴν ἀέναη κίνηση τῆς δημιουργίας πρὸς τὸν δημιουργὸ τῶν πάντων Θεό¹⁹. Ἡ Ἐκκλησία ὡς ἱστορικὴ κοινότητα μὲ τὴν πίστη καὶ τὴν ζωὴ τῆς, ἡ Ἐκκλησία ὡς φανέρωση τῶν Ἑσχάτων ἐπὶ τῆς γῆς ὑπάρχει καὶ λειτουργεῖ γιὰ τὴν σωτηρία ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου, γιατί ἀποτελεῖ φανέρωση τοῦ ἰδίου τοῦ κόσμου στὴν αὐθεντικότητά του, φανερώνει τὸν κόσμο ἀνακαινισμένο στὸ φῶς τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Δὲν εἶναι χώρος μηχανικῆς ἐπιτεύξεως μιᾶς ἀτομικῆς σωτηρίας, ἀλλὰ τὸ μυστήριό τῆς Οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖο φανερώθηκε ἐν Χριστῷ στὸ πλαίσιο τῆς ἀνθρωπίνης Ἱστορίας καὶ ὑπάρχει ὡς ἱστορικὴ κοινότητα μὲ συγκεκριμένη πίστη καὶ ζωὴ, ὅχι γιὰ νὰ ἀποκλείσει ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴ σωτηρία τοῦ σύμπαντος κόσμου. Ἡ Λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας, τόσο ὡς ἱερὴ ἀκολουθία ποὺ πραγματοποιεῖται μέσα στὸν ναό, ὅσο καὶ ὡς τὸ γενικὸ ἀνέβασμα πρὸς

19. «... ἡ ἐπίγειος ὁρατὴ αὕτη Ἐκκλησία εἶναι τὸ θεοβούλητον καὶ θεόσδοτον ὄργανον καὶ κέντρον τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας καὶ τῆς ἐπανενώσεως παντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους μετὰ τοῦ Θεοῦ» (Ἰω. Καρμίρης, *Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία*, σ. 185). Πρβλ. Ν. Nissiotis, *Die Theologie der Ostkirche im ökumenischen Dialog. Kirche und Welt in orthodoxer Sicht*, Evangelisches Verlagswerk, Stuttgart 1968, σ. 153: „die Welt besitzt jetzt ein konkretes Mittel der Gnade: die Kirche“. Αἰξίζει νὰ ἀναφέρουμε στὴν παρούσα συνάφεια ὅτι καὶ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἐξέφρασε αὐτὴν τὴ θέσιν κατὰ τὴν Β' Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ, χαρακτηρίζοντας τὴν Ἐκκλησία ὡς “universale salutis sacramentum” (“Gaudium et spes” 45, Denzinger, ὁ.π., σ. 1319). Πρβλ. Fr. Richen, „Ecclesia ... universale salutis sacramentum“. Theologische Erwägungen zur Lehre der Dogmatischen Konstitution ‚De Ecclesia‘ über die Kirchenzugehörigkeit“, *Scholastik* 40 (1965), σσ. 352-388.

τὸν Θεό, ἔχει παγκόσμιες διαστάσεις, περιπτύσσεται ὁλόκληρο τὸν κόσμος. Σὲ αὐτὸ τὸ γενικὸ ἀνέβασμα καλοῦνται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ συμμετάσχουν, δὲν ἀνταποκρίνονται ὅμως ὅλοι²⁰. Κοσμικὲς διαστάσεις ἀποκτᾷ στὴν ὑψηλότερὴ της βαθμίδα καὶ ἡ προσευχὴ τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ δι' αὐτῆς ἐκφραζομένη ἀγάπη²¹. Τότε στὴν καρδιά τοῦ προσευχομένου «συσσωρεύονται τὰ παθήματα ὅλου τοῦ κόσμου καὶ οὗτος μετὰ περιλύπου καρδιάς προσεύχεται διὰ πάντας καὶ διὰ πάντα». Ἡ ἀγάπη του περιπτύσσεται τὰ πάντα καὶ τότε «συλλυπῆται μετὰ πάντων τῶν ἐστερημένων τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ». Ἡ μετάνοιά του «ἀποβαίνει μετάνοια δι' ὅλον τὸν κόσμον, δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους»²². Πρόκειται γιὰ τὴν ἀγάπη ἐκείνη, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει κάθε ὄριο καὶ καθίσταται ἄπειρη, ὅπως ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, γιὰ τὴν ἀγάπη ἐκείνη, ἡ ὁποία μεταξὺ τῆς προσωπικῆς σωτηρίας καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἀδελφῶν προτιμᾷ τὴν σωτηρία τῶν ἀδελφῶν²³. Διερωτᾶται ὁ Κ. Παπαπέτρου πῶς εἶναι δυνατόν ἡ παρουσία τῶν ἁμαρτωλῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὴν ὁρατὴ Ἐκκλησία, νὰ ἔχει μιὰ ἰδιαίτερη σημασία γιὰ

20. Βλ. σχετικῶς τὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ π. Δημητρίου Στανιλοάε, στό: Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Μυσταγωγία*, σ. 73 κ.έ.

21. «Καὶ ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ προσευχὴ καὶ ἡ λειτουργικὴ λαμβάνουν κοσμικὰς διαστάσεις» [Σωφρόνιος (Σαχάρωφ), *Περὶ Προσευχῆς*, ὁ.π., σ. 240].

22. *Αὐτόθι*, σσ. 220, 227, 240. Πρβλ. Ol. Clément, «Πλησιάζοντας τὴν Ὁρθόδοξία», στό: L. Zander – N. Berdiaeff – Ol. Clément, *Τρία δοκίμια περὶ Ὁρθοδοξίας*, ἐκδ. Χριστιανικὴ Ἑνωσις Ἐπιστημόνων, Ἀθήνα 1962, σ. 75: «Γινόμενοι δὲ ἡμεῖς περισσότερον ὀρθόδοξοι, θὰ βοηθήσωμεν τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ γενικῶς τὴν κτίσιν τοῦ Θεοῦ νὰ μεταμορφωθοῦν εἰς Ἐκκλησίαν, τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, τὸν ἱερὸν ἐκείνον τόπον εἰς τὸν ὁποῖον τὸ θεῖον καὶ τὸ ἀνθρώπινον, τὸ ἄκτιστον καὶ τὸ κτιστόν, ἐνοῦνται καὶ διὰ τῆς ἐνώσεώς των φανερώνουν καὶ δοξολογοῦν τὴν Ἁγίαν Τριάδα».

23. «... ἡγυρόμενη γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα» (Ρωμ. 9, 3). Ἡ ἐμπειρία αὐτῆς τῆς ἄνευ ὁρίων ἀγάπης ἀποτελεῖ κριτήριον τῆς ἀληθινῆς ἀγιότητος. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναφερθεῖ σὲ πολλοὺς ἁγίους, οἱ ὁποῖοι ἔφθασαν στὰ μέτρα μιᾶς τόσο συγκλονιστικῆς ἐμπειρίας πόνου καὶ ἀγωνίας γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ σύμπαντος κόσμου. Θὰ ἀναφερθοῦμε ὡστόσο μόνο στὸ σύγχρονον παράδειγμα τοῦ Ἁγίου Ἰωσήφ τοῦ Ἡσυχαστοῦ. Γράφει λοιπὸν ὁ Ἅγιος Ἰωσήφ σὲ μία ἀπὸ τίς ἐπιστολὰς του: «ποῖος ἤθελεν εἶναι πλησίον μου νὰ ἤκουε τὰς εὐχὰς μου, τοὺς στεναγμοὺς τῆς καρδίας μου· νὰ ἔβλεπε καὶ τὰ δάκρυα ὅπου χύνω ὑπὲρ τῶν ἐμῶν ἀδελφῶν; Ὅλην τὴν νύκτα προσεύχομαι καὶ φωνάζω· ἡ σῶσε τοὺς δούλους σου Κύριε, ἡ καὶ ἐμένα σβῆσε· δὲν θέλω Παράδεισον!» (Γέρ. Ἰωσήφ, *Ἐκφρασις Μοναχικῆς Ἐμπειρίας*, ἐκδ. Ἱ. Μονὴ Φιλοθέου, Ἅγιον Ὄρος 1985, σ. 233).

τῇ σωτηρίᾳ τοῦ κόσμου²⁴. Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι καὶ τόσο δύσκολη: Ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴ σωτηρίᾳ τοῦ κόσμου δὲν ἔχει ἡ παρουσία τῶν συγκεκριμένων ἀνθρώπων –τῶν ὀρθοδόξως βεβαπτισμένων– ἀλλὰ τῆς σωστικῆς ἀληθείας καὶ ἐμπειρίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ποὺ ἐκφράζεται –ἐκεῖ καὶ στὸν βαθμὸ ποὺ ἐκφράζεται– ἀπὸ αὐτούς²⁵. Κατὰ ταῦτα, γιὰ τὴ σωτηρίᾳ τοῦ κόσμου εἶναι ἀπαραίτητη ἡ μεταμόρφωσίς του, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται μὲ τὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν καθόλου ἀγιαστικὴ τῆς ἐνέργειας, καθὼς καὶ ἡ παρουσία τῶν ἁγίων, ἐκείνων δηλαδὴ οἱ ὁποῖοι καθίστανται μὲ τὴν ὅλη ζωὴ τους ζωντανοὶ μάρτυρες καὶ φορεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας καὶ ἐμπειρίας. Γιὰ τὴν καθολικὴ συνείδησι τῆς Ἐκκλησίας θὰ ὑπάρχει ὁ παρὼν κόσμος, ὅσο θὰ ἐνεργεῖ ἡ διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀγιαστικὴ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ὅσο θὰ συνεχίζεται ὁ ἀγώνας καὶ οἱ προσευχῆς τῶν ἁγίων, τῶν ἀγωνιζομένων γιὰ τὴν θέωσι. Ἡ σωτηρίᾳ τοῦ κόσμου πραγματοποιεῖται ὄντως διὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἀλοίμονο στοὺς Ὁρθοδόξους ἐκείνους πιστοὺς, κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς, οἱ ὁποῖοι γίνονται αἰτία σκανδαλισμοῦ²⁶ καὶ αἰτία συσκοτίσεως αὐτοῦ τοῦ ρόλου τῆς Ὁρθοδοξίας ὡς ἀσφαλοῦς ὁδοῦ σωτηρίας.

Τὸ πρόβλημα περὶ τῆς σωτηρίας ἢ τῆς ἀπωλείας τῶν ἀνθρώπων, εἴτε τῶν βεβαπτισμένων εἴτε τῶν μὴ βεβαπτισμένων καὶ μὴ ἀνηκόντων στὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία, θὰ λυθεῖ ὀριστικὰ μονάχα στὰ ῥεσχατα, κατὰ τὴν Δευτέρα Παρουσία, ὅταν θὰ γίνῃ ὁ τελικὸς καθορισμὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν Τριαδικὸ Θεό, τὸν Κύριο τοῦ σύμπαντος κόσμου. Καὶ τότε, στὴν τελικὴ κρίσι, θὰ ἀποκαλυφθεῖ, συμφώνως πρὸς τὴ σχετικὴ διήγησι τοῦ ἰδίου τοῦ Κυρίου στὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον²⁷, ποῖοι ὑπῆρξαν μόνον κατ’ ὄνομα ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ καὶ ποῖοι μὲ βάσι τὸν νόμο τῆς συνειδήσεως προσήγγισαν τὴ ζωὴ τῆς Ὁρθοδοξίας χωρὶς

24. K. Papapetrou, *Über die anthropologischen Grenzen der Kirche: Ein philosophisch-theologischer Entwurf zum Thema Simul iustus et peccator aus orthodox-katholischer Sicht*, Lutherisches Verlagshaus, Hamburg 1972, σ. 108, ὑποσημ. 175.

25. Ὅπως τονίζει πολὺ χαρακτηριστικὰ καὶ πάλι ὁ Ἅγιος Σωφρόνιος Σαχάρωφ, «ἡ ἀπώλεια τῆς ἀληθινῆς Θεογνωσίας –Θεογνωσίας ἥτις ἐδόθη εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου– θὰ ἐσήμαινεν ἀνεπανόρθωτον ζημίαν δι’ ὅλον τὸν κόσμον» (Περὶ Προσευχῆς, ὁ.π., σ. 234).

26. «οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι’ οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται» (Ματθ. 18, 7).

27. Ματθ. 25, 31-46.

νὰ εἶναι ὀρθόδοξοι, χωρὶς νὰ εἶναι καὶ χριστιανοί. Τότε θὰ κριθοῦν καὶ θὰ κατακριθοῦν ὅλοι οἱ ψεδώνυμοι ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐποίησαν, ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι φύσει τὰ τοῦ Χριστοῦ ἐποίησαν. Τότε μόνον θὰ ἀποκαλυφθεῖ ποῖοι ἀπὸ τοῦς ὀρθοδόξους πιστοὺς ἦσαν ἀληθῆ μέλη τῆς Ἐκκλησίας καὶ ποῖοι ἀπὸ τοῦς ἐκτὸς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀνῆκαν μὲ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τοὺς σὲ αὐτήν²⁸.

SUMMARY

“Extra Ecclesiam nulla salus”

By Fr. Michael Voskos, MA
Ludwig-Maximilians-Universität München

This phrase was formulated for the first time by Origen and is often found in the works of Saint Cyprian of Carthage. It expresses the unity of Ecclesiology and Soteriology, which characterizes the teaching of the Church Fathers about the Church: salvation is the Church and the Church is the means of salvation. The Church as a manifestation of the Kingdom of Heaven on earth is the way of salvation for the whole world. However, not all people belong to the true Church of Christ, to our holy Orthodox Church. So, the question is raised about the possibility and the way of salvation for those who do not belong to the Orthodox Church, namely, the unbaptized.

28. «... πολλοὶ φαίνονται μὲν ὅτι εὐρίσκονται ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι ἴσως εἶναι ἐκτὸς αὐτῆς, καθὼς ἐξ ἄλλου καὶ πολλοὶ ἄλλοι φαίνονται μὲν ὅτι εὐρίσκονται ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἴσως ἀνήκουσιν ἐσωτερικῶς καὶ ἀοράτως ἐντὸς αὐτῆς, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ πολυευσπλάχνου καὶ δικαίου Θεοῦ, οὗτινος εἶναι ἀνεξιχνίαστοι αἱ βουλαὶ καὶ αἱ σωτηριώδεις “οἰκονομίαι”» (Ιω. Καρμίρης, Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία, ὁ.π., σ. 198). Ὁ ἴδιος συγγραφέας κάνει ἄλλου λόγου γιὰ «ἔργῳ χριστιανούς» («Ὁ καθολικὸς χαρακτήρ τῆς σωτηρίας», ὁ.π., σ. 327). Πρβλ. καὶ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίο τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: Λόγος ΙΗ' 6, PG 35, 992B.

This question concerns the final judgment of God. Any final conclusions of ours would be wrong. We can talk about the revealed way of salvation and its limits, but we cannot and are not allowed to prejudge the eschatological judgment of God, setting limits upon the love and mercy of God. This phrase does not exclude the salvation of those who are outside the boundaries of the Orthodox Church, but it tells us the following: a) that the true Church of Christ is the only place where the possibility and the means of salvation actually exists and where salvation is potentially a reality for every believer, and, b) that the Orthodox Christian cannot be saved apart from the life of the Orthodox Church. The conscious denial of the Church by the Orthodox Christian is also a conscious denial of the possibility of salvation that the Church offers him.

Therefore, this sentence does not have an aphoristic, but a pedagogical character. This tells us, which is the true way of salvation rather than who is saved and who is not. Obviously, apart from the faith and the life of the true Church, there is no other safe route to salvation. However, no one can rule out the fact that God can act in ways unknown to us for the salvation of man. In the face of God's terrible judgment, no certainty can stand: neither certainty of salvation, nor certainty of loss. Few are those who were eschatologically judged already in their earthly lives, namely, the Saints of our Church. All the others are awaiting God's mercy.

The problem of the salvation or not of persons, whether baptized or unbaptized and not belonging to the Orthodox Church, will be definitively resolved only during the last days of the Second Coming of Christ. At that time, it will be revealed finally, who were Orthodox Christians in name only and who, based on the law of conscience, approached the life of Orthodoxy without being Orthodox. Then, all the pseudo-orthodox Christians will be judged and condemned by those who by nature did the things of Christ. Only then will it be revealed which of the Orthodox believers were true members of the Church and which of those outside the Orthodox Church belonged to it by their way of life.